

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΕΛΕΥΘΕΡΝΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΟΓΔΟΟΣ
ΡΕΘΥΜΝΟ 2016

***Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στη ψυχική και σωματική
ανάπτυξη των παιδιών, των εφήβων και των νέων στην Ελλάδα: Μία
κριτική ανασκόπηση και μετα-ανάλυση των μελετών μεταξύ των ετών
2008 – 2015***

Λαμπρινή-Θεοδώρα Ακαλέστου³

&

Μανόλης Δαφέρμος⁴

Περίληψη

Τα τελευταία πέντε χρόνια, η Ελληνική κοινωνία, με αφορμή τη χρηματοπιστωτική αναταραχή, που ξεκίνησε στις Η.Π.Α το 2008, βιώνει την πιο επώδυνη κρίση στην Ιστορία της. Μέχρι σήμερα, καμία επιστημονική μελέτη δεν έχει καταφέρει να αναδείξει με ολιστικό τρόπο τον «αναπτυξιακό αντίκτυπο» της τρέχουσας ύφεσης για τη «νέα γενιά» των Ελλήνων. Σκοπός της παρούσας μετα-ανάλυσης, είναι (Α) η συγκεντρωτική αποτύπωση και ο αναστοχασμός των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στην ψυχική και σωματική ανάπτυξη των παιδιών, των εφήβων και των νέων στην Ελλάδα, καθώς και (Β) η δημιουργία νέων θεωρητικών και μεθοδολογικών κατευθύνσεων για τους εκπροσώπους των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών, με στόχο την υπέρβαση της «κρίσης» πρωτίτως σε επιστημολογικό και εν συνεχεία σε κοινωνικό επίπεδο. Η ιδιαιτερότητα της παρούσας μελέτης έγκειται στο γεγονός, ότι περιλαμβάνει και αναλύει συγκριτικά όλες τις διαθέσιμες επιστημονικές έρευνες, οι οποίες διεξήχθησαν για τα δεδομένα της Ελληνικής κοινωνίας, κατά τη διάρκεια των ετών 2008 έως 2015, δηλαδή από τη χρονική στιγμή έναρξης της κρίσης έως σήμερα. Η συστηματική επισκόπηση των διαθέσιμων επιστημονικών μελετών υποδεικνύει, ότι οι ευάλωτες αυτές πληθυσμιακές ομάδες έρχονται καθημερινά αντιμέτωπες με πρωτοφανείς αναπτυξιακές προκλήσεις. Το γεγονός αυτό, τοποθετεί τη «νέα γενιά» στο επίκεντρο μίας ανερχόμενης κοινωνικής τραγωδίας, ενώ συγχρόνως καταδεικνύει την επιτακτική ανάγκη ευαισθητοποίησης και κινητοποίησης των επιστημονικών κοινοτήτων σε παγκόσμιο επίπεδο.

Λέξεις κλειδιά: οικονομική κρίση, ψυχική και σωματική ανάπτυξη, παιδιά, έφηβοι και νέοι, Ελλάδα.

³ Ψυχολόγος, Τμήμα Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, e-mail: aka.lina@hotmail.com

⁴ Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, e-mail: mداfermo@uoc.gr

Εισαγωγή

Τα τελευταία πέντε χρόνια, η Ελληνική κοινωνία βιώνει την πιο επώδυνη κρίση στην ιστορία της. Παρά το γεγονός, ότι η κρίση ξεκίνησε ως χρηματοπιστωτική στους τομείς των τραπεζών και των κατοικιών στις αναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χώρες (Η.Π.Α), πολύ γρήγορα κατάφερε να εξαπλωθεί και σε άλλα μέρη του κόσμου, λαμβάνοντας σταδιακά τη μορφή μιας κρίσης δημόσιου χρέους (Gunnlaugsson, 2016). Πιο συγκεκριμένα, περί τα τέλη του 2008, πολλές Ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Ελλάδα, η Ισπανία, η Πορτογαλία, η Ιρλανδία και η Ισλανδία, μετά από αρκετά χρόνια οικονομικής ανάπτυξης και ευημερίας, ήρθαν αντιμέτωπες με την κατακόρυφη πτώση και τη μηδενική ανάπτυξη των εθνικών τους ισολογισμών. Προκειμένου να χρηματοδοτήσουν το χρέος τους, οι χώρες αυτές, αναγκάστηκαν να αιτηθούν ορισμένα «εθνικά πακέτα διάσωσης» από την λεγόμενη «Τρόικα» (δηλαδή, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα), υπό την προϋπόθεση, ότι θα εφαρμόζαν ορισμένες «πολιτικές λιτότητας». Στις πολιτικές αυτές πρακτικές, συμπεριλαμβάνονταν ορισμένες περικοπές μεγάλης κλίμακας, με σκοπό την αισθητή μείωση του εθνικού προϋπολογισμού και του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) των κρατικών εσόδων και των δαπανών της κάθε χώρας (Karanikolos et al., 2013).

Στο πλαίσιο αυτό, η Ελληνική Κυβέρνηση συμφώνησε να δανειστεί 110 δισεκατομμύρια ευρώ το Μάιο του 2010 και ένα επιπλέον ποσό των 130 δισεκατομμυρίων ευρώ το Φεβρουάριο του 2012 από το ΔΝΤ και την Ευρωζώνη, προκειμένου να καταστήσει βιώσιμο το χρέος της. Ωστόσο, ο δανεισμός αυτός, έλαβε χώρα κάτω από ορισμένες «προϋποθέσεις» (Kondilis, Giannakopoulos, Gavana, Ierodiakonou, Waitzkin & Benos, 2013). Το πακέτο διάσωσης, που προβλέπονταν από την «Τρόικα», ήρθε για να επιβάλλει αυστηρά μέτρα λιτότητας, συμπεριλαμβανομένων των περικοπών στο πεδίο της κοινωνικής πρόνοιας, της εκπαίδευσης και της υγείας, αφήνοντας στην Ελλάδα ελάχιστες επιλογές για την αντιμετώπιση της κλιμακούμενης κοινωνικής και ανθρωπιστικής κρίσης. Ουσιαστικός στόχος των πολιτικών αυτών, ήταν να προκαλέσουν οικονομική ανάπτυξη και εν τέλει να αυξήσουν την πιθανότητα επιστροφής του χρέους προς τους δανειστές (Karanikolos et al., 2013).

Υπό αυτό το πρίσμα, ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού άρχισε να ζει κάτω από ακραία οικονομική πίεση. Το κόστος της προσαρμογής επιβάρυνε ως επί το

πλείστον τους απλούς Έλληνες πολίτες, οι οποίοι υποκλίθηκαν σε ένα από τα πιο ριζοσπαστικά προγράμματα ενός κράτους λιτότητας - πρόνοιας. Οι πιο «ευάλωτες» ομάδες του πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών, των εφήβων, των νέων, των ατόμων με αναπηρία, των μονογονεϊκών οικογενειών, των ανέργων, των εθνικών μειοψηφιών, των μεταναστών και των ατόμων τρίτης ηλικίας, φαίνεται πως αποτέλεσαν τα πρώτα θύματα της οικονομικής κρίσης (Simou & Koutsogeorgou, 2014). Πιο συγκεκριμένα, το 2010, περίπου 3.000.000 εκατομμύρια άνθρωποι (δηλαδή το 27,7% του συνολικού πληθυσμού) στην Ελλάδα ήταν σε κίνδυνο, για να έρθουν αντιμέτωποι με τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, όπως ορίζεται από την Ελληνική Στατιστική Αρχή, καθώς ζούσαν σε νοικοκυριά με πολύ χαμηλά ποσοστά εργασίας και με εισόδημα κάτω από το 60% του μέσου εθνικού εισοδήματος. Μάλιστα, εκτιμάται, ότι το 2011 περίπου 20.000 άτομα ήταν άστεγοι και περισσότεροι από 20.000 άνθρωποι στις δύο μεγαλύτερες πόλεις της Ελλάδας (Αθήνα και Θεσσαλονίκη) λάμβαναν τρόφιμα και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη από Μη Κυβερνητικούς Οργανισμούς (Eurostat, 2015· Karanikolos et al., 2013· Kondilis et al., 2013).

Κατά την περίοδο 2008 έως 2016 στην Ελλάδα, το εθνικό εισόδημα μειώθηκε κατά περισσότερο από 25%, ενώ η ανεργία τριπλασιάστηκε, ξεπερνώντας το 25% του γενικού πληθυσμού. Μάλιστα, για τους νέους, το ποσοστό αυτό έφτασε το 54%, κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης. Για πρώτη φορά, οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης κυριάρχησαν στην αγορά εργασίας, ενώ οι προσλήψεις στο δημόσιο τομέα διακόπηκαν σχεδόν ολοκληρωτικά. Οι μισθοί, οι συντάξεις και οι κοινωνικές παροχές μειώθηκαν κατά περισσότερο από 40% στο σύνολο τους, με αποτέλεσμα περίπου το 30% των πολιτών να έρθει αντιμέτωπο με τη φτώχεια. Μάλιστα, σύμφωνα με τα δεδομένα, που παρέχονται από την ΕΛΣΤΑΤ για το 2015, κίνδυνο φτώχειας αντιμετωπίζει σήμερα ένας στους τέσσερις Έλληνες (ποσοστό 35,7%), με τις γυναίκες να αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο κίνδυνο σε σχέση με τους άνδρες. Το ποσοστό αυτό ανεβαίνει στο 26,6% για τα παιδιά ηλικίας έως 17 ετών (ΕΛΣΤΑΤ, 2016a· Eurostat, 2015).

Υπό αυτές τις συνθήκες, τα παιδιά, οι έφηβοι και οι νέοι στην Ελλάδα, ως πιο ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού, ήρθαν αντιμέτωποι με πρωτοφανείς αναπτυξιακές προκλήσεις και τοποθετήθηκαν στο επίκεντρο μίας ανερχόμενης κοινωνικής τραγωδίας

(European Public Health Alliance, 2014). Όμως, παρά την ύπαρξη αδιάσειστων στοιχείων επί του φαινομένου, καμία επιστημονική μελέτη δεν έχει καταφέρει να αναδείξει μέχρι σήμερα με ολιστικό τρόπο τον αναπτυξιακό αντίκτυπο της τρέχουσας ύφεσης για τη «νέα γενιά» των Ελλήνων. Σκοπός της παρούσας μετα-ανάλυσης λοιπόν είναι (A) η συγκεντρωτική αποτύπωση και ο αναστοχασμός των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στην ψυχική και σωματική ανάπτυξη των παιδιών, των εφήβων και των νέων στην Ελλάδα, καθώς και (B) η δημιουργία νέων θεωρητικών και μεθοδολογικών κατευθύνσεων για τους εκπροσώπους των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών, με στόχο την υπέρβαση της «κρίσης» πρωτίστως σε επιστημολογικό και εν συνεχεία σε κοινωνικό επίπεδο. Η συστηματική ανασκόπηση της υπάρχουσας επιστημονικής βιβλιογραφίας, καταδεικνύει την αδυναμία των Ελληνικών οικογενειών να παρέχουν ένα κατάλληλο πλαίσιο στήριξης για τα παιδιά, από τα πρώτα κιόλας στάδια της ανάπτυξης τους. Πιο συγκεκριμένα, τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία δείχνουν μια αύξηση της τάξης του 19%, μεταξύ των ετών 2008 και 2010, στον αριθμό των βρεφών με χαμηλό σωματικό βάρος γέννησης (Kentikelenis, Karanikolos, Reeves, McKee & Stuckler, 2014). Συγχρόνως, η ποιότητα της παρεχόμενης διατροφής, ένδυσης / υπόδησης και στέγασης, καθώς και η πρόσβαση στο εθνικό σύστημα υγείας και εκπαίδευσης, που οι άνεργοι ή περιστασιακά εργαζόμενοι γονείς δύνανται να εξασφαλίσουν για τα παιδιά τους, φαίνεται πως υποβαθμίζονται καθημερινά (Dalma et al., 2015· Kentikelenis et al., 2014· Koulouris, Moniarou-Papaconstantinou & Manessi, 2013).

Μάλιστα, σε πρόσφατη έκθεση του ΟΗΕ το 2012, οι εμπειρογνώμονες τόνισαν ότι «το δικαίωμα της υγείας και της πρόσβασης στις υπηρεσίες υγείας δεν τηρείται για όλα τα παιδιά στην Ελλάδα» (Gunnlaugsson, 2016). Το γεγονός αυτό, φαίνεται να επιφέρει δυσμενείς επιπτώσεις τόσο στη γνωστικό-συναισθηματική ανάπτυξη όσο και στη σωματική διάπλαση των παιδιών και των εφήβων (Kim et al., 2013· Kleanthous, Dermitzaki, Papadimitriou, Papaevangelou & Papadimitriou, 2016). Σε ένα δεύτερο επίπεδο, στο πλαίσιο διεξαγωγής της παρούσας μετα-ανάλυσης, ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποδίδεται στο είδος των σχέσεων, που διαμορφώνουν τα νέα παιδιά, εντός και εκτός του οικογενειακού περιβάλλοντος εν όψει της οικονομικής κρίσης (Κοκκέβη, Σταύρου, Καναβού, & Φωτίου, 2016). Πιο συγκεκριμένα, το άγχος του βιοπορισμού, η αβεβαιότητα για το μέλλον, καθώς και τα συναισθήματα προσωπικής αναξιοπιστίας, τα οποία πηγάζουν από την οικονομική δυσπραγία και την ανεργία, φαίνεται πως

σκιαγραφούν το βασικό πλαίσιο κοινωνικής αλληλεπίδρασης και ανάπτυξης της προσωπικότητας των νέων στη σύγχρονη Ελλάδα (Eurochild, 2011, όπως αναφέρεται από Anagnostopoulos & Soumaki, 2013· Kanellopoulos et al., 2014· Kolaitis & Giannakopoulos, 2015).

Η τρέχουσα οικονομική κρίση καταδεικνύει την επίδραση, που μπορεί να έχει το κοινωνικο-οικονομικό μακροεπίπεδο στο μικροεπίπεδο της υγείας και της ευημερίας του πληθυσμού. Σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, ένας μεγάλος αριθμός οικογενειών υφίσταται οικονομικές πιέσεις (Boyden, & Dercon, 2012). Με λιγότερες ευκαιρίες απασχόλησης, χαμηλότερο εισόδημα και υψηλότερο κόστος διαβίωσης, πολλές οικογένειες απειλούνται από τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, και το γεγονός αυτό, θέτει αποδεδειγμένα σε κίνδυνο την υγεία και την ευημερία όλων των παιδιών (Gunnlaugsson, 2016). Όμως, υπάρχουν αρκετά ερευνητικά δεδομένα τα οποία υποδεικνύουν, ότι για ορισμένες οικογένειες (άνεργοι, μονογονεϊκές οικογένειες, μετανάστες, νοικοκυριά όπου οι γονείς διαθέτουν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο) τα επίπεδα της υλικής στέρησης και της φτώχειας ήταν ήδη υψηλά, ακόμα και πριν από την έναρξη της οικονομικής ύφεσης, με αποτέλεσμα αργότερα να επιδεινωθούν σε πολύ πιο σημαντικό βαθμό (Gunnlaugsson, 2016· Fanjul, 2014· Spencer, Rajmil, Taylor-Robinson & Panagiotopoulos, 2015).

Στο πλαίσιο του σύγχρονου παγκόσμιου κοινωνικο-οικονομικού γίνεσθαι, η οικοδόμηση ανθεκτικών συστημάτων, τα οποία να προστατεύουν τα αναπτυξιακά δικαιώματα αυτών των ευαίσθητων πληθυσμιακών ομάδων, συνιστά τόσο μία προτεραιότητα όσο και πρόκληση για τους λαούς της Ευρώπης. Τα αποτελέσματα της παρούσας μετα-ανάλυσης αναμένεται να βελτιώσουν την κατανόησή μας, όσον αφορά τον συνολικό αντίκτυπο της κοινωνικο-οικονομικής και ανθρωπιστικής κρίσης στην ψυχική και σωματική ανάπτυξη των παιδιών, των εφήβων και των νέων στην Ελλάδα, καθώς και να διαφοροποιήσουν τον τρόπο, με τον οποίο η οικογένεια, το σχολείο, η κοινωνία καθώς και η ίδια η επιστήμη δρουν, προκειμένου να υπερνικήσουν τις ανάγκες των ευαίσθητων αυτών πληθυσμιακών ομάδων σε συνθήκες ύφεσης. Σε κάθε περίπτωση, τα νέα παιδιά δεν θα πρέπει να γίνονται αντιληπτά από την πολιτεία μόνο ως χρήστες ορισμένων κοινωνικών προνοιακών υπηρεσιών, αλλά και ως φορείς κοινωνικής και πολιτισμικής ανάπτυξης (Boyden & Dercon, 2012).

Μεθοδολογία

Στόχος της παρούσας μετα-ανάλυσης είναι να παρέχει μια όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη επισκόπηση των μελετών, οι οποίες αναφέρονται στον αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης στην ψυχική και σωματική ανάπτυξη των παιδιών, των εφήβων και των νεαρών ενηλίκων στην Ελλάδα. Η ιδιαιτερότητα της παρούσας μελέτης έγκειται στο γεγονός, ότι περιλαμβάνει και αναλύει συγκριτικά όλες τις διαθέσιμες ερευνητικές επιστημονικές πηγές, οι οποίες διεξήχθησαν για τα δεδομένα της Ελληνικής κοινωνίας, κατά τη διάρκεια των ετών 2008 έως 2015, δηλαδή από τη χρονική στιγμή έναρξης της κρίσης έως σήμερα. Για τον εντοπισμό των επιστημονικών τεκμηρίων της παρούσας μετα-ανάλυσης, πραγματοποιήθηκε συστηματική αναζήτηση σε συνολικά 6 (έξι) εγκεκριμένες βάσεις δεδομένων: Science Direct, Research Gate, EBSCO Host, Wiley Online Library, PubMed και Google Scholar.

Επιπλέον, οφείλουμε να τονίσουμε, ότι στο πλαίσιο διεξαγωγής της παρούσας μελέτης, δόθηκε ιδιαίτερη προτεραιότητα στον εντοπισμό και στην ανάλυση των μελετών με ερευνητικό προσανατολισμό σε σχέση με τις εργασίες ανασκόπησης. Πιο συγκεκριμένα, η πλειονότητα των επιστημονικών μελετών, που συμπεριλήφθηκαν στην παρούσα μετα-ανάλυση, έλαβε χώρα κατά το χρονικό διάστημα 2006 – 2015, δηλαδή τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια της εδραίωσης της οικονομικής ύφεσης στη χώρα. Υπολογίζεται, ότι στις ερευνητικές αυτές προσπάθειες των μελετητών, έλαβαν μέρος περισσότερα από 1.000.000 παιδιά (6-11 ετών), έφηβοι (12-18 ετών) και νεαροί ενήλικες (19-30 ετών), κατά το προαναφερόμενο χρονικό διάστημα. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί, ότι η πλειονότητα των επιστημονικών τεκμηρίων, που εντοπίστηκαν και αναλύθηκαν στην παρούσα εργασία, προέρχονταν από εγχώριους μελετητές, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές διαστάσεις της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, έδειξαν και ορισμένοι διεθνείς φορείς και οργανισμοί, οι οποίοι και προέβησαν στη συγγραφή εκτενών εκθέσεων επί του φαινομένου.

Αποτελέσματα

Α) Ταυτότητα Έρευνας:

Στο πλαίσιο της παρούσας μετα-ανάλυσης, επιχειρήθηκε η συγκριτική ανάλυση περισσότερων από 29 (είκοσι εννέα) επιστημονικών μελετών. Όσον αφορά τη

μεθοδολογία της έρευνας, οφείλουμε να αναφέρουμε, ότι από τις συνολικά 29 (είκοσι εννέα) επιστημονικές μελέτες, που συμπεριλήφθηκαν στην παρούσα μετα-ανάλυση, οι 24 (είκοσι τέσσερις) μελέτες διέθεταν ποσοτικό προσανατολισμό, οι 4 (τέσσερις) ακολούθησαν ποιοτική μεθοδολογία, ενώ 1 (μία) μελέτη διέθετε μικτό ερευνητικό προσανατολισμό (ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα). Δεδομένων όλων των παραπάνω, γίνεται κατανοητό, ότι στο πλαίσιο της προσπάθειας ανάδειξης των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στην ψυχική και σωματική υγεία των παιδιών, των εφήβων και των νέων στην Ελλάδα, οι ερευνητές τείνουν να προτιμούν στο σύνολο τους (τόσο σε εγχώριο όσο και σε διεθνές επίπεδο), τη χρήση στατιστικών εργαλείων και ποσοτικών μεθόδων έρευνας, προκειμένου να διεξάγουν μετρήσιμα και συγκρίσιμα αποτελέσματα, έναντι των ποιοτικών και αναλυτικών ερευνητικών μεθόδων.

Κατά την τρέχουσα πενταετία, ο αντίκτυπος της κοινωνικο-οικονομικής και ανθρωπιστικής κρίσης στις πάνω από όλα ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες των παιδιών, των εφήβων και των νέων στην Ελλάδα, φαίνεται, πως προσέλκυσε το ενδιαφέρον ενός μεγάλου αριθμού μελετητών, προερχόμενων από διακριτά επιστημολογικά πεδία, τόσο σε εγχώριο όσο και σε πανευρωπαϊκό επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα, και όσον αφορά τα δεδομένα της Ελληνικής κοινωνίας, ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις αναπτυξιακές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στα παιδιά, τους έφηβους και τους νεαρούς ενήλικες, παρουσίασαν οι Έλληνες επιστήμονες ιατροί, οι οποίοι και κατάφεραν να μας παρέχουν σαφείς ενδείξεις για τον αντίκτυπο της οικονομικής ύφεσης κυρίως όσον αφορά την ψυχική υγεία (αυτο-εκτίμηση, κατάθλιψη, αγχώδεις διαταραχές και διαταραχές της συμπεριφοράς, αυτοκτονικότητα, συμπεριφορές υγείας και εξαρτήσεις) των πιο ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013· Kokkevi, Stavrou, Kanavou & Fotiou, 2014· Kolaitis & Giannakopoulos, 2015).

Ωστόσο, στο σημείο αυτό οφείλουμε να αναφέρουμε, ότι δεν εντοπίστηκαν επαρκή και σαφή ερευνητικά δεδομένα, όσον αφορά τον αναπτυξιακό αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης για τις μικρότερες σε ηλικία ομάδες του πληθυσμού (βρέφη και νήπια), από τους εκπροσώπους ορισμένων διακριτών ειδικοτήτων της ιατρικής, όπως είναι η γυναικολογία και η παιδιατρική (Kleanthous, Dermizaki, Papadimitriou, Papaevangelou & Papadimitriou, 2016· Pervanidou & Chrousos, 2012· Vlachadis, Vrachnis, Ktenas, Vlachadi & Kornarou, 2014). Επίσης, μεταξύ άλλων ειδικοτήτων, ιδιαίτερο αλλά ίσως όχι το αναμενόμενο ενδιαφέρον για τις ψυχο-κοινωνικές

προεκτάσεις της οικονομικής ύφεσης στους εφήβους και στα νέα παιδιά, έδειξαν και οι εκπρόσωποι των παιδαγωγικών (Brouzos, Vassilopoulos, Korfiati & Baourda, 2015· Burgi-Golub & Soumara, 2015), των κοινωνικών και των ανθρωπιστικών επιστημών (Dafermos, Triliva & Varvantakis, 2015· Hatzichristou, Issari & Yfanti, 2016· Tsekeris, Pinguli & Georga, 2015).

Παράλληλα, αξίζει να αναφέρουμε, ότι στο πλαίσιο διεξαγωγής της παρούσας μετα-ανάλυσης, αξιοποιήθηκαν τα επίσημα ερευνητικά αποτελέσματα από ένα σύνολο διαφορετικών κοινωνικών οργανώσεων και φορέων διεθνούς βεληνεκούς, όπως είναι: η Ευρωπαϊκή Συμμαχία για τη Δημόσια Υγεία (European Public Health Alliance – EPHA Report, 2014), η Διεθνής Αμνηστία για την Προάσπιση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Amnesty International, 2013), ο Διεθνής Οργανισμός UNICEF – Innocenti (Fanjul, 2014), η Διεθνής Κοινότητα Κοινωνικής Παιδιατρικής και Υγείας του Παιδιού (International Society for Social Pediatrics and Child Health – ISSOP, Spencer, Rajmil, Taylor-Robinson & Panagiotopoulos, 2015), η Στατιστική Υπηρεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Eurostat 2015, 2016), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (European Commission - EC, 2013), η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ 2015, 2016a, 2016b), και η Μη Κυβερνητική Οργάνωση «Endeavor Greece» (Endeavor Greece, 2015).

Μέσω των 9 (εννέα) διακριτών θεματικών ενοτήτων, που ακολουθούν, θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε τον τρόπο, με τον οποίο οι βιολογικές δυνάμεις αλληλεπιδρούν με τη δυναμική της οικογένειας και του κρισιακού κοινωνικο-πολιτισμικού περιβάλλοντος, και εν τέλει επιτυγχάνουν να διαμορφώσουν την αναπτυξιακή πορεία των παιδιών, των εφήβων και των νέων στη σύγχρονη Ελλάδα. Επιπλέον, ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στη διαθεσιμότητα των επίσημων και ανεπίσημων μηχανισμών στήριξης των ομάδων αυτών, συμπεριλαμβανομένης της υγείας, της εκπαίδευσης και της κοινωνικής προστασίας, σε περιόδους ύφεσης.

B) Θεματική Εστίαση:

I) Βρεφική Θνησιμότητα και Μείωση των Γεννήσεων

Σε ένα πρώτο επίπεδο, 2 (δύο) επιστημονικές μελέτες θέλησαν να διερευνήσουν τα επίπεδα της βρεφικής και μητρικής θνησιμότητας, καθώς και τα ποσοστά της γονιμότητας για τα δεδομένα της Ελληνικής κοινωνίας, κατά τη διάρκεια της

οικονομικής ύφεσης. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των μελετών αυτών, κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, τα ποσοστά της βρεφικής και μητρικής θνησιμότητας, καθώς και τα επίπεδα της θνησιγένειας, παρουσίασαν κάποιου είδους θετική διακύμανση, η οποία ενδεχομένως να αποδίδεται στη μειωμένη δυνατότητα πρόσβασης ορισμένων γυναικών στις δημόσιες υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης της χώρας, ως αποτέλεσμα των περικοπών και των περιοριστικών πολιτικών για την υγεία. Επιπλέον, τα ποσοστά των γεννήσεων στην Ελλάδα, σύμφωνα με τα δεδομένα που παρέχονται από την Ελληνική Στατιστική Αρχή, παρουσίασαν κάποιου είδους μείωση (15, 2%) μεταξύ του 2008 και 2012, ιδιαίτερα για τις νεαρές γυναίκες ηλικίας κάτω των 25 ετών. Το γεγονός αυτό, ενδέχεται να συσχετίζεται τόσο με την επικείμενη αδυναμία των Ελληνικών οικογενειών να προσφέρουν ένα ασφαλές πλαίσιο συντήρησης για τα νέα παιδιά, όσο και με τη μείωση (6,1%) του ποσοστού των γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας σε επίπεδο γενικού πληθυσμού (15-44 ετών) (η οποία πιθανόν να συσχετίζεται με μεταναστευτικές στρατηγικές), κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης στη χώρα (Vlachadis, Vrachnis, Ktenas, Vlachadi & Kornarou, 2014· Kotzamanis, Kostaki & Baltas, 2015). [π.β., Πίνακας 1].

Πίνακας 1				
ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΒΡΕΦΙΚΗ ΘΝΗΣΙΜΟΤΗΤΑ & ΜΕΙΩΣΗ ΤΩΝ ΓΕΝΝΗΣΕΩΝ				
ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
«Mortality and the economic crisis in Greece»	Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας, Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών Παν/μίου Κρήτης	Ανασκόπηση ποσοτικών δεδομένων	Ενδεικτική αύξηση των επιπέδων βρεφικής και μητρικής θνησιμότητας	http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(14)60250-6
«Recent Economic Crisis and Fertility in Greece»	Τμήμα Δημογραφικής & Κοινωνικής Ανάλυσης Παν/μιο Θεσσαλίας, Τμήμα Στατιστικής Ο.Π.Α.	Ανασκόπηση ποσοτικών δεδομένων	Ενδεικτική μείωση των επιπέδων γονιμότητας	https://paa-confex.com/paa/2016/mediafile/ExtendedAbstract/Paper3393/PAA_PAPER%202015.pdf

II) Οι Επιπτώσεις της Φτώχειας και του Στρες στην Αρχιτεκτονική Ανάπτυξη του Εγκεφάλου

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, τις επιπτώσεις της φτώχειας και του έντονου ή παρατεταμένου στρες στην αρχιτεκτονική ανάπτυξη του εγκεφάλου των βρεφών και των νηπίων, θέλησαν να μελετήσουν συνολικά 2 (δύο) ερευνητικές ομάδες. Η πρώτη ομάδα επικεντρώθηκε στον τρόπο, με τον οποίο το στρες επιδρά στην ωρίμανση

ορισμένων καίριων εγκεφαλικών δομών (π.β., αμυγδαλή, ιππόκαμπος, μεταχιακό σύστημα), καθώς και στους κινδύνους, που εγείρει η πρόωμη έκθεση στο στρες, για την ψυχική και σωματική ανάπτυξη των νηπίων, των παιδιών και των εφήβων, ως αποτέλεσμα της απορρύθμισης βασικών νευρο-ενδοκρινικών μηχανισμών (π.β., κατάθλιψη, αγχώδεις διαταραχές, παχυσαρκία, μεταβολικό σύνδρομο). Θέλοντας να αναδείξει μία διαφορετική διάσταση της φτώχειας και του στρες, η δεύτερη ομάδα επιχείρησε να μελετήσει τις επιπτώσεις της παιδικής φτώχειας στην ανάπτυξη ορισμένων εγκεφαλικών δομών, που σχετίζονται με τη μετέπειτα εκπαιδευτική και επαγγελματική σταδιοδρομία των ατόμων κατά την ενηλικίωση. Η μελέτη αυτή, εστίασε το ενδιαφέρον της στο μεταπολεμικό διάστημα του 1941-1942 στην Ελλάδα (Neelsen & Stratmann, 2011· Pervanidou & Chrousos, 2012).

Στο σημείο αυτό, ωστόσο, κρίνεται αναγκαίο να αναφέρουμε, ότι δεν εντοπίστηκαν επαρκή και σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα, τα οποία να συσχετίζουν άμεσα τον αντίκτυπο της φτώχειας και του οξέος ή χρόνιου στρες, που η οικονομική κρίση επιφέρει, με τη νευρο-ανατομική ανάπτυξη του εγκεφάλου των παιδιών και των εφήβων, που τοποθετούνται εντός της κρισιακής Ελληνικής κοινωνίας. Πιθανότατα, η απουσία τέτοιου είδους επίσημων ερευνητικών τεκμηρίων, θα μπορούσε να αποδοθεί στη σχετικά πρόσφατη εδραίωση της οικονομικής ύφεσης στη χώρα, της οποίας ο πραγματικός αναπτυξιακός αντίκτυπος από την παιδική ηλικία στη μετέπειτα ενήλικη ζωή παραμένει ακόμη άγνωστος. Μολαταύτα, αρκετοί μελετητές προερχόμενοι από το εξωτερικό, έχουν καταφέρει να μας προσφέρουν αρκετά σημαντικές ενδείξεις και κατευθύνσεις επί του θέματος (πρόκληση σοβαρών μεταβολικών και ανοσοποιητικών ανωμαλιών στα παιδιά και στους εφήβους ως αποτέλεσμα της πρόωμης έκθεσης σε στρεσογόνες συνθήκες ζωής) (Christian, 2010· Pilyoung, 2013· Santiago, Wadsworth & Stump, 2011· Shonkoff et al., 2012). [π.β., Πίνακας 2].

Πίνακας 2				
ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΤΡΕΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΕΓΚΕΦΑΛΟΥ				
ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
« <i>Metabolic consequences of stress during childhood and adolescence</i> »	Παιδιατρική Κλινική Νοσοκομείου Παίδων «Η Αγία Σοφία», Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ	Βιβλιογραφική Ανασκόπηση	Αρνητικές επιπτώσεις του στρες στην ανάπτυξη της αμυγδαλής, του υποθάλαμου και του μεταχιαμακού συστήματος – αντίκτυπος τόσο για την ψυχική ανάπτυξη όσο και για τη σωματική διάπλαση των παιδιών και των εφήβων (δεν εντοπίστηκε σχετική έρευνα για τα δεδομένα της Ελληνικής κοινωνίας)	http://dx.doi.org/10.1016/j.jmeab.2011.10.005
« <i>Effects of prenatal and early life malnutrition: Evidence from the Greek famine</i> »	Εκπρόσωποι Οικονομικών Πανεπιστημίων από τη Γερμανία και την Αμερική	Ποσοτική έρευνα με τη χρήση στατιστικών μεθόδων ανάλυσης	Αρνητικές επιδράσεις της παιδικής φτώχειας στη μετέπειτα εκπαιδευτική και επαγγελματική σταδιοδρομία (η έρευνα αφορά το μεταπολεμικό διάστημα 1941-1942 στην Ελλάδα)	http://dx.doi.org/10.1016/j.jhealeco.2011.03.001

III) Ψυχική Υγεία

Το ζήτημα της ψυχικής υγείας, φάνηκε να απασχολεί την πλειονότητα των ερευνητών από την Ελλάδα και το εξωτερικό, οι οποίοι και προέρχονταν από ένα ευρύ επιστημολογικό φάσμα (ιατρική, βιολογία, ψυχολογία, παιδαγωγική επιστήμη, κοινωνιολογία, ανθρωπολογία). Πιο συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν συνολικά 11 (έντεκα) ποσοτικές μελέτες, οι οποίες και εστίασαν το ενδιαφέρον τους σε διάφορες διαστάσεις της ψυχικής υγείας και της ευημερίας των παιδιών, των εφήβων και των νέων στην Ελλάδα εν μέσω της οικονομικής κρίσης. Πιο αναλυτικά, 2 (δύο) συνολικά επιστημονικές μελέτες κατάφεραν να συσχετίσουν την εμφάνιση ορισμένων μορφών κλινικής ψυχοπαθολογίας (κατάθλιψη, αγχώδεις διαταραχές και διαταραχές της συμπεριφοράς) στον εφηβικό πληθυσμό (ηλικίες 16 έως 18 ετών) με την εδραίωση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013· Magklara et al., 2015). Παράλληλα, εντοπίστηκε μία επιπλέον ερευνητική προσπάθεια, η οποία και εξέτασε με στατιστικούς όρους το ζήτημα της αυτο-εκτίμησης των εφήβων (ηλικίας 15 έως 18 ετών) εν μέσω της κοινωνικο-οικονομικής ύφεσης στη χώρα (Lazaratou, Stavropoulos, Charbilas, Soldatou & Dikeos, 2015). Ενδιαφέρον για την ψυχική υγεία μίας διαφορετικής πληθυσμιακής ομάδας, έδειξε μία ακόμα μελέτη, όταν θέλησε να διερευνήσει τη διακύμανση των επιπέδων του στρες ως αποτέλεσμα της οικονομικής

και κοινωνικής ρευστότητας, σε ένα σύνολο Ελλήνων προπτυχιακών φοιτητών (ηλικίας 18 έως 25 ετών) (Mouza, 2015).

Λίγο αργότερα, εντοπίστηκαν συνολικά 2 (δύο) επιστημονικές μελέτες, οι οποίες και αναφέρονταν στην αυξημένη εκδήλωση συμπεριφορών αυτοκαταστροφής και φυγής στον εφηβικό πληθυσμό (ηλικίας 12-19 ετών), χωρίς ωστόσο η μία εκ των δύο να καταφέρει να συσχετίσει θετικά τα δεδομένα αυτά με την ανάδυση της οικονομικής κρίσης στη χώρα (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013· Kokkevi, Rotsika, Botsis, Kanavou, Malliori & Richardson, 2014). Παρ' όλα αυτά, τα δεδομένα ήταν πιο κατατοπιστικά, για την ομάδα των νεαρών ενηλίκων (άνω των 20 ετών), όταν δύο συνολικά μελέτες κατάφεραν να συσχετίσουν την άνοδο της αυτοκτονικότητας με το εργασιακό καθεστώς της ανεργίας και για τα δύο φύλα (Fountoulakis et al., 2015· Rachiotis, Stuckler, McKee & Hadjichristodoulou, 2015). Τέλος, το ζήτημα της ανάδυσης ορισμένων μορφών εξαρτητικής συμπεριφοράς (κάπνισμα, αλκοόλ, χρήση ουσιών, διαδίκτυο) στους εφήβους (ηλικίας 11-18 ετών) εν μέσω της οικονομικής κρίσης, θέλησαν να μελετήσουν συνολικά 3 (τρεις) ομάδες ερευνητών (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013· Kokkevi, Stavrou, Kanavou & Fotiou, 2014· Siomos, Floros, Makris, Christou & Hadjuljis, 2013). Μία άλλη διάσταση της ποιότητας ζωής, και πιο συγκεκριμένα τα αντιληπτά επίπεδα σωματικής και ψυχικής υγείας (με τη μορφή αυτο-αναφορών) στους εφήβους (ηλικίας 11-18 ετών), θέλησαν να εξετάσουν 2 (δύο) συνολικά επιστημονικές μελέτες (Kokkevi, Stavrou, Kanavou & Fotiou, 2014· Magklara et al., 2010). Λίγο αργότερα, η ερευνητική ομάδα του Faresjo (2013), κατάφερε να εξετάσει το ίδιο ζήτημα, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στα αντιληπτά επίπεδα του στρες, που βιώνουν οι νεαροί ενήλικες (ηλικίας 18-25 ετών), ως αποτέλεσμα της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα (Faresjo et al., 2013).

Στο επίπεδο αυτό, είναι σημαντικό να αναφέρουμε, ότι το ζήτημα της Ψυχικής υγείας εξακολουθεί να αποτελεί μείζουσα πρόκληση για τη δημόσια υγεία και έχει συνδεθεί σε μεγάλο βαθμό με την αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων, κατά τη διάρκεια του 20ου και του 21ου αιώνα. Μάλιστα, παρά το γεγονός, ότι τα δεδομένα για την επίδραση της οικονομικής κρίσης στην ψυχική υγεία των νέων παιδιών στην Ελλάδα ποικίλουν και είναι ακόμα ρευστά, ορισμένοι επιστήμονες υποστηρίζουν, ότι η χρηματοπιστωτική κρίση αναμένεται να παράγει παιδιά και εφήβους με «κρίση» της ψυχικής υγείας (Kolaitis & Giannakopoulos, 2015). Όμως, σε σύγκριση με τις πιο

ορατές οργανικές ασθένειες, που απειλούν το γενικό πληθυσμό, οι κίνδυνοι και οι προστατευτικοί παράγοντες, που σχετίζονται με την ψυχική υγεία, φαίνεται πως τείνουν να λαμβάνουν χαμηλή πολιτική προτεραιότητα εντός της Ε.Ε (Parckar, 2008, όπως αναφέρεται από ΕΡΗΑ Report, 2014). Χαρακτηριστικό παράδειγμα μάλιστα, αποτελεί η Ελληνική κυβέρνηση, η οποία αναγκάστηκε να μειώσει το συνολικό προϋπολογισμό των δαπανών της για την ψυχική υγεία, κατά περισσότερο από 50%, κατά τη διάρκεια της τρέχουσας κρισιακής πενταετίας, την ίδια ώρα, όπου ο αριθμός των νέων περιστατικών και η αναζήτηση υποστηρικτικών δομών εντός της κοινότητας παρουσίασαν σημαντική αύξηση (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013). [π.β. Πίνακας 3].

Πίνακας 3 ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ				
ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
«The state of child and adolescent psychiatry in Greece during the international financial crisis: A brief report»	Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ, Παιδοψυχιατρικός Τομέας	Ανασκόπηση βιβλιογραφίας και αναφορά εμπειρικών δεδομένων	Επικράτηση της κατάθλιψης, των αγχωδών διαταραχών, των διαταραχών συμπεριφοράς, των εξαρτητικών και αυτοκαταστροφικών συμπεριφορών στον εφηβικό πληθυσμό (ηλικίες 16 έως 18 ετών)	http://dx.doi.org/10.1007/s00787-013-0377-y
«Depression in late adolescence: a cross-sectional study in senior high schools in Greece»	Ιατρική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων & Παιδοψυχιατρική Κλινική ΕΚΠΑ, Τμήμα Ψυχολογίας Πάντειο Παν/μιο, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Ε.Α.Π	Μεικτή έρευνα με τη χρήση στατιστικών μεθόδων ανάλυσης [5.614 έφηβοι από τους οποίους οι 2.427 κλήθηκαν σε κλινική ψυχιατρική συνέντευξη (CIS-R)]	Σύνδεση της επικράτησης της κατάθλιψης και των αγχωδών διαταραχών στον εφηβικό πληθυσμό (ηλικίες 16 έως 18 ετών) με την οικογενειακή ρευστότητα	http://dx.doi.org/10.1186/s12888-015-0584-9
«Self-esteem of Greek adolescents: Changes in a decade of socio-economic hardship»	Ψυχιατρικός Τομέας Ιατρικής Σχολής ΕΚΠΑ, Ψυχιατρική Κλινική Αιγινήτειου Νοσοκομείου & Νοσοκομείου «Αττικών»	Στατιστική συγκριτική ανάλυση με τη συλλογή 713 ερωτηματολογίων το 2002 και 1916 ερωτηματολογίων το 2010 από έφηβους μαθητές ηλικίας 15-18 ετών	Μείωση της αυτοεκτίμησης των εφήβων (ηλικίας 15 έως 18 ετών) εν μέσω της κοινωνικο-οικονομικής ύφεσης	https://www.researchgate.net/profile/Vasilis_Stavropoulos2/publication/275719657_Self-esteem_of_Greek_Adolescents_Changes_in_a_Decade_of_Socioeconomic_Hardship/links/555ab6cc08ae6fd2d8283595.pdf
«Perceived Stress of the Undergraduate Students in Greece Due to the Economic Crisis»	Τ.Ε.Ι Κεντρικής Μακεδονίας, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων	Στατιστική συγκριτική ανάλυση με τη συλλογή 223 ερωτηματολογίων (USQ) το 2009 και 200 ερωτ. το 2013 από ομάδα φοιτητών του Τμήματος Διοικ. Επιχειρήσεων	Θετική διακύμανση των επιπέδων του στρες σε δείγμα Ελλήνων φοιτητών, που διαβιώνουν μακριά από την οικογενειακή εστία και αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες - σύνδεση με τις	http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.02.331

			ακαδημαϊκές επιδόσεις	
«Adolescents' Self-reported Running Away from Home and Suicide Attempts During a Period of Economic Recession in Greece»	Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (Ε.Π.Ι.Ψ.Υ.)	Ποσοτική έρευνα με τη συμμετοχή 23.279 εφήβων (ηλικίας 15-19 ετών) στη συμπλήρωση ερωτηματολογίου	Θετική διακύμανση των συμπεριφορών αυτοκαταστροφής και φυγής, που όμως δεν μπορούν να συσχετιστούν άμεσα με την ανάδυση της οικονομικής κρίσης	http://dx.doi.org/10.1007/s10566-014-9260-3
«Rate of suicide and suicide attempts and their relationship to unemployment in Thessaloniki Greece (2000-2012)»	Ιατρική Σχολή ΑΠΘ & Παν/μιακές Κλινικές Β. Ελλάδος	Ανασκόπηση ποσοτικών δεδομένων (ΕΛΣΤΑΤ & Τμήματα Επειγόντων Περιστατικών Νοσοκ. Β. Ελλάδος) για τα έτη 2000-2012	Άνοδος της αυτοκτονικότητας - συσχέτιση με το εργασιακό καθεστώς της ανεργίας και για τα δύο φύλα στο νομό Θεσσαλονίκης, τη Μακεδονία και τη Βόρεια Ελλάδα	http://dx.doi.org/10.1016/j.jad.2014.11.047
«What has happened to suicides during the Greek economic crisis? Findings from an ecological study of suicides and their determinants»	Ιατρική Σχολή Παν/μίου Θεσσαλίας σε συνεργασία με επίσημους φορείς υγείας και πρόνοιας του Λονδίνου.	Ανασκόπηση και συγκριτική ανάλυση ποσοτικών δεδομένων, κατά τη διάρκεια των ετών 2003-2012 (σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ)	Το ποσοστό των αυτοκτονιών αυξήθηκε συνολικά κατά 35% μεταξύ των ετών 2010 και 2012, ιδιαίτερα για τα άτομα ηλικίας 20-59 ετών – συσχέτιση με το εργασιακό καθεστώς της ανεργίας κυρίως για τους άνδρες	http://dx.doi.org/10.1136/bmjopen-2014-007295
«The Repercussions of the Economic Recession in Greece on Adolescents and their Families»	UNICEF Innocenti Research Centre & Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (Ε.Π.Ι.Ψ.Υ.)	Ποσοτική έρευνα με τη συμμετοχή 3,600 και 4,900 μαθητών (ηλικίας 11-15 ετών) στη συμπλήρωση ερωτηματολογίου, κατά τη διάρκεια των ετών 2006, 2010 & 2014	Ανάδυση ορισμένων μορφών εξαρτητικής συμπεριφοράς (χρήση άλλων (κάπνισμα, αλκοόλ) στους εφήβους. Αρνητική αυτο-αξιολόγηση της υγείας & της προσλαμβανόμενης διατροφής – συσχέτιση με την οικογενειακή ρευστότητα.	https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/07_greek_layout.pdf
«Internet addiction and psychopathology in a community before and during an economic crisis»	Hellenic Association for the Study of Internet Addiction Disorder, Ιατρική Σχολή ΑΠΘ & Φορείς Ψυχικής Υγείας Λάρισας Αθηνών	Ποσοτική έρευνα με τη συμμετοχή 431 (2006) και 645 (2011) μαθητών (ηλικίας 12-19 ετών) στη συμπλήρωση ερωτηματολογίου	Αύξηση του Διαδικτυακού εθισμού (& αύξηση της διαθεσιμότητας στο σπίτι) - προσαρμοστική απάντηση εφήβων στις αντιξοότητες	https://doi.org/10.1017/S2045796013000437
«Socioeconomic inequalities in general and psychological health among adolescents: a cross-sectional study in senior high schools in Greece»	Ιατρική Σχολή Παν/μιο Ιωαννίνων, Ε.Α.Π Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Παν/μιο Αιγαίου Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Παν/μιο Τμήμα Ψυχολογίας	Ποσοτική έρευνα και στατιστική ανάλυση των αυτο-αναφορών σε 5614 εφήβους ηλικίας 16-18 ετών.	1 στους 10 (10%) και 1 στους 3 (32%) εφήβους δηλώνουν, ότι δεν διαθέτουν καλή γενική και ψυχική υγεία, αντίστοιχα. Συσχέτιση με την οικονομική δυσπραγία της οικογένειας και την ανεργία του πατέρα (για τα κορίτσια)	http://dx.doi.org/10.1186/1475-9276-9-3
«Higher Perceived Stress but Lower Cortisol Levels Found among Young Greek Adults Living in a Stressful Social Environment in Comparison with Swedish Young Adults»	Ιατρική Σχολή Παν/μίου Linköping Σουηδία, Τμήμα Ψυχολογίας Παν/μίου Αθηνών, Γ.Ν.Α. Ελευσίνιας	Ποσοτική έρευνα με τη χρήση στατιστικών μεθόδων ανάλυσης των αυτο-αναφορών και των βιο-δεικτών του στρες (επίπεδα κορτιζόλης) μεταξύ Ελλήνων (124) και Σουηδών (112) φοιτητών	Οι Έλληνες φοιτητές ανέφεραν σημαντικά υψηλότερα ποσοστά αντιληπτού στρες, είχαν βιώσει πιο σοβαρά γεγονότα ζωής, εμφάνιζαν χαμηλότερα επίπεδα αισιοδοξίας για το μέλλον και συμπτώματα κατάθλιψης	http://dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0073828

IV) Διατροφή

Σύμφωνα με τα δεδομένα, που ανακοινώθηκαν από την ΕΛΣΤΑΤ το 2016, το ποσοστό του πληθυσμού στην Ελλάδα, που αντιμετωπίζει οικονομικές δυσκολίες και στερείται βασικά αγαθά (δυνατότητα αποπληρωμής παγίων λογαριασμών, ελλείψεις στη διατροφή (κρέας ή ψάρι), θέρμανση, κατάλληλη στέγαση) ξεπέρασε το 20% τα χρόνια της οικονομικής κρίσης, με το 23,3% του συνολικού πληθυσμού να αντιπροσωπεύει τα παιδιά ηλικίας κάτω των 18 ετών (ΕΛΣΤΑΤ, 2016b). Στο πλαίσιο διεξαγωγής της παρούσας μετα-ανάλυσης, εντοπίστηκαν συνολικά 3 (τρεις) ομάδες ερευνητών, οι οποίες και θέλησαν να εξετάσουν το ζήτημα της ποιότητας της διατροφής, που λαμβάνουν τα παιδιά και οι έφηβοι εν μέσω της οικονομικής ύφεσης (Dalma et al., 2016· Kokkevi, Stavrou, Kanavou & Fotiou, 2014· Yannakoulia et al., 2015). Συγχρόνως, αξίζει να αναφερθεί, ότι επιτεύχθηκε η πρόσβαση σε μία συγκριτική μελέτη, η οποία φάνηκε να αποδίδει ιδιαίτερη έμφαση στο ζήτημα της διακύμανσης του βάρους των παιδιών, ως αποτέλεσμα της αδυναμίας τους να έχουν πρόσβαση στις ενδεδειγμένες για τη διατήρηση της υγείας τους διατροφικές συνήθειες (παχύσαρκα v.s λιποβαρή παιδιά) (Kleanthous, Dermitzaki, Papadimitriou, Papaevangelou & Papadimitriou, 2016). [π.β., Πίνακας 4].

Πίνακας 4				
ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΔΙΑΤΡΟΦΙΚΕΣ ΣΥΝΗΘΕΙΕΣ				
ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
«Perceptions of parents and children, participating in a school-based feeding programme in disadvantaged areas in Greece: A qualitative study»	Ινστιτούτο Προληπτικής, Περιβαλλοντικής και Εργασιακής Ιατρικής Αθηνών & Εργαστήριο Υγιεινής, Επιδημιολογίας και Ιατρικής Στατιστικής, Ιατρική Σχολή, ΕΚΠΑ	Ποιοτική έρευνα με συνεντεύξεις & ομάδες εστίασης (συμμετέχοντες παιδιά, έφηβοι και γονείς δικαιούχοι της επισιτιστικής βοήθειας σε υποβαθμισμένες περιοχές της Αθήνας)	Η αξία της μεσογειακής διατροφής γίνεται αντιληπτή από την πλειονότητα των συμμετεχόντων – οι γονείς αδυνατούν να παρέχουν το συγκεκριμένο είδος λόγω των οικονομικών δυσκολιών, του απαιτητικού εργασιακού τους ωραρίου και της αντίστασης των παιδιών στα υγιεινά τρόφιμα	http://dx.doi.org/10.1111/cch.12315
«The Repercussions of the Economic Recession in Greece on Adolescents and their Families»	UNICEF Innocenti Research Centre & Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (Ε.Π.Ι.Ψ.Υ.)	Ποσοτική έρευνα με τη συμμετοχή 3,600 και 4,900 μαθητών (ηλικίας 11-15 ετών) στη συμπλήρωση ερωτηματολογίου, κατά τη διάρκεια των ετών 2006, 2010 & 2014	Αρνητική αυτο-αξιολόγηση της προσλαμβανόμενης διατροφής – συσχέτιση με την οικογενειακή ρευστότητα	https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/07_greek_layout.pdf

<p>«Socio-economic and lifestyle parameters associated with diet quality of children and adolescents using classification and regression tree analysis: the DIATROFI study»</p>	<p>Ινστιτούτο Προληπτικής, Περιβαλλοντικής και Εργασιακής Ιατρικής & Εργαστήριο Υγιεινής, Επιδημιολογίας και Ιατρικής Στατιστικής, Ιατρική Σχολή, ΕΚΠΑ & Τμήμα Διατροφολογίας Χαροκόπειο Παν/μιο</p>	<p>Ποσοτική έρευνα και στατιστική ανάλυση με τη συμπλήρωση 15.897 ερωτηματολογίων από μαθητές - δικαιούχους της επισιτιστικής βοήθειας, κατά τη διάρκεια του 2012-2013</p>	<p>Η ποιότητα της διατροφής είναι έντονα επηρεασμένη από ορισμένους κοινωνικο-οικονομικούς παράγοντες για τα παιδιά και τους εφήβους που ζουν σε οικονομικά μειονεκτούσες περιοχές της Ελλάδας - Η χαμηλότερη οικογενειακή ευημερία συνδέεται με τη χειρότερη ποιότητα της παρεχόμενης διατροφής</p>	<p>https://doi.org/10.1017/S136898001500110X</p>
<p>«Overweight and obesity decreased in Greek schoolchildren from 2009 to 2012 during the early phase of the economic crisis»</p>	<p>Τμήμα Παιδιατρικής, Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο «Αττικών»</p>	<p>Ποσοτική έρευνα και στατιστική συγκριτική ανάλυση του ύψους και του βάρους παιδιών ηλικίας 6-7, 9-10, 12-13 και 15-16 ετών, με μέτρηση κάθε έξι μήνες επί 2,5 χρόνια (2009 & 2012)</p>	<p>Κατά τη διάρκεια των πρώτων ετών της οικονομικής κρίσης, υπήρξε μια στατιστικά σημαντική μείωση του υπερβολικού βάρους και της παχυσαρκίας σε παιδιά από 6 έως 16 ετών, ενώ μικρή αύξηση παρατηρήθηκε στα λιποβαρή παιδιά</p>	<p>https://doi.org/10.1111/apa.13143</p>

V) Οικογενειακό Σύστημα & Διαπροσωπικές Σχέσεις

Στο πλαίσιο διεξαγωγής της παρούσας μετα-ανάλυσης, έμμεση αναφορά στη λειτουργία του συστήματος της οικογένειας και στη σημασία των διαπροσωπικών σχέσεων για τα παιδιά και τους εφήβους σε περιόδους ύφεσης, πραγματοποίησαν συνολικά 4 (τέσσερις) ομάδες ερευνητών (Anagnostopoulos & Soumaki, 2013· Kokkevi, Stavrou, Kanavou & Fotiou, 2014· Κοκκέβη, Σταύρου, Καναβού, & Φωτίου, 2016· Kolaitis & Giannakopoulos, 2015). Μέσα από τη συστηματική ανάλυση των δεδομένων αυτών, γίνεται κατανοητό, ότι ο τρόπος, με τον οποίο τα νέα παιδιά βιώνουν την ύφεση είναι πολύ ρευστός. Οι νέοι επηρεάζονται συνειδητά ή ασυνείδητα από τις αλλαγές στη διατροφή τους και από την αδυναμία των γονιών τους να τους παρέχουν ψυχοσυναισθηματική ενθάρρυνση και πάσης φύσεως υλικά αγαθά. Παράλληλα, αξίζει να σημειωθεί, ότι η εκδραμάτιση ισχυρών γεγονότων ζωής, όπως είναι η απώλεια κάποιας θέσης εργασίας, η έξωση από το σπίτι, η δημιουργία οικονομικών χρεώσεων και οφειλών ή η απώλεια των αποταμιεύσεων οικογένειας, φαίνεται πως δημιουργούν ισχυρή συναισθηματική πίεση στα παιδιά και στους νέους, επηρεάζοντας σε μεγάλο βαθμό την ποιότητα των σχέσεων, που διαμορφώνουν εντός και εκτός της οικογένειας. Δεδομένων αυτών, καθίσταται σαφές, ότι η φτώχεια τείνει να λειτουργεί ως αυτοτροφοδοτούμενος κύκλος. Όσο πιο περιορισμένο είναι ένα νέο παιδί μέσα σε αυτόν τον κύκλο, τόσο λιγότερες είναι οι πιθανότητες διαφυγής (American

Psychological Association, 2014, όπως αναφέρεται από ΕΡΗΑ Report, 2014 · Fanjul, 2014). [π.β., Πίνακας 5Α & Πίνακας 5Β].

Πίνακας 5Α				
ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ				
ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
«The state of child and adolescent psychiatry in Greece during the international financial crisis: A brief report»	Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ, Παιδοψυχιατρικός Τομέας	Ανασκόπηση βιβλιογραφίας και αναφορά εμπειρικών δεδομένων	Αύξηση των ενδοοικογενειακών συγκρούσεων κατά 51% - συσχέτιση της ανεργίας και των καταθλιπτικών συμπτωμάτων των γονέων με την ψυχική υγεία των παιδιών	http://dx.doi.org/10.1007/s00787-013-0377-y

Πίνακας 5Β				
ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΔΙΑΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ				
ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
«Φιλικές σχέσεις και δραστηριότητες των εφήβων»	Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (Ε.Π.Ι.Ψ.Υ.)	Ποσοτική έρευνα με τη συμμετοχή 4.141 εφήβων (ηλικίας 11, 13 και 15 ετών) στη συμπλήρωση ερωτηματολογίου	Επένδυση στην ύπαρξη ενός υποστηρικτικού κοινωνικού δικτύου φιλικών σχέσεων, ιδιαίτερα όταν τα παιδιά διχάζονται ανάμεσα σε ένα συγκρουσιακό οικογενειακό πλαίσιο και σε ένα περιοριστικό σχολικό περιβάλλον	http://www.epipsi.gr/Tekmiriosi/epid/Epidimiologikes_erevnes/PDF/HBSC2014GR_06_FilikisSxeseis.pdf
«The state of child and adolescent psychiatry in Greece during the international financial crisis: A brief report»	Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ, Παιδοψυχιατρικός Τομέας	Ανασκόπηση βιβλιογραφίας και αναφορά εμπειρικών δεδομένων	Αύξηση της σχολικής άρνησης κατά 25% και των περιστατικών εκφοβισμού κατά 22% - συσχέτιση της ανεργίας και των καταθλιπτικών συμπτωμάτων των γονέων με την ψυχική υγεία των παιδιών	http://dx.doi.org/10.1007/s00787-013-0377-y
«Greek financial crisis and child mental health»	Ιατρική Σχολή ΕΚΠΑ, Παιδοψυχιατρικός Τομέας	Ανασκόπηση βιβλιογραφίας και αναφορά εμπειρικών δεδομένων	Ο αριθμός των οικογενειών, που επισκέπτονται τα εξωτερικά ιατρεία της κλινικής και υποβάλλονται σε ενδο-νοσοκομειακή θεραπεία έχει παρουσιάσει δραματική αύξηση	http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(15)61402-7
«The Repercussions of the Economic Recession in Greece on Adolescents and their Families»	UNICEF Innocenti Research Centre & Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (Ε.Π.Ι.Ψ.Υ.)	Ποσοτική έρευνα με τη συμμετοχή 3,600 και 4,900 μαθητών (ηλικίας 11-15 ετών) στη συμπλήρωση ερωτηματολογίου, κατά τη διάρκεια των ετών 2006, 2010 & 2014	Ένταση και διαμάχες στο εσωτερικό της οικογένειας. 1 στους 5 εφήβους δηλώνει ότι έχει άνεργους γονείς, ενώ αρκετοί αναφέρουν ότι αναγκάστηκαν να μετακομίσουν για λόγους εξοικονόμησης χρημάτων	https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/07_greek_layout.pdf

VI) Εκπαιδευτικό Σύστημα

Τον τρόπο, με τον οποίο αντιλαμβάνονται και βιώνουν τα παιδιά και οι έφηβοι το Ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα εν μέσω της οικονομικής ύφεσης, θέλησαν να μελετήσουν 2 (δύο) συνολικά επιστημονικές μελέτες. Εναργέστερα, οι ερευνητές

έκαναν λόγο για την ευαλωτότητα των παιδιών στον σχολικό εκφοβισμό ως αποτέλεσμα τις οικονομικής και ανθρωπιστικής κρίσης στη χώρα, ενώ συγχρόνως αποπειράθηκαν να συγκεκριμενοποιήσουν τις ανάγκες συμβουλευτικής υποστήριξης των μαθητών εντός του συγκεκριμένου κοινωνικο-οικονομικού πλαισίου (Brouzos, Vassilopoulos, Korfiati & Baourda, 2015· Kanellopoulos et al., 2014). Η συμμετοχή στο σχολείο περιγράφηκε ως μία άκρως στρεσογόνα και περιοριστική εμπειρία από τους περισσότερους Έλληνες μαθητές, οι οποίοι φάνηκε πως αγωνίζονται να παραμείνουν στο εσωτερικό ενός διαρκώς υποβαθμιζόμενου εκπαιδευτικού συστήματος, προκειμένου να υπερκαλύψουν ένα σύνολο από γονεϊκές και κοινωνικές προσδοκίες (Koulouris, Moniarou-Papaconstantinou & Kyriaki-Manessi, 2013· Vryonides & Gouviyas, 2012). [π.β., Πίνακας 6].

Πίνακας 6				
ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ				
ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
«Secondary School Students' Perceptions of Their Counselling Needs in an Era of Global Financial Crisis: An Exploratory Study in Greece»	Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Ιωαννίνων & Πατρών	Ποσοτική έρευνα και στατιστική ανάλυση των ερωτηματολογίων, που διανεμήθηκαν σε 931 έφηβους μαθητές	Αυξημένη ανάγκη για συμβουλευτική υποστήριξη των εφήβων 12 έως 16 ετών στους τομείς των ηθικών αξιών, των διαπροσωπικών σχέσεων και της επαγγελματικής σταδιοδρομίας εν μέσω της οικονομικής κρίσης	http://dx.doi.org/10.1007/s10447-015-9235-6
«Parental unemployment and post-traumatic stress disorder symptoms. a study through the fog of greek financial crisis»	Association for Psychosocial Health of Children Adolescents in Greece & Greek Institute of Child Health Dept. of Mental Health and Social Work	Ποσοτική έρευνα και στατιστική ανάλυση των ερωτηματολογίων, που διανεμήθηκαν σε 2377 μαθητές	Τα παιδιά που διαμένουν σε οικογένειες, όπου και οι δύο γονείς είναι άνεργοι (κυρίως ο πατέρας) έχουν κατά μέσο όρο σημαντικά υψηλότερες βαθμολογίες στη Διαταραχή Μετατραυματικού Στρες, που σχετίζεται με την ευαλωτότητα στο σχολικό εκφοβισμό	In European Child & Adolescent Psychiatry (Vol. 22, pp. S146-S147). 233 SPRING ST, New York, NY 10013 USA: Springer.

VII) Ανεργία

Για τη μελέτη του ζητήματος της ανεργίας των νεαρών ενηλίκων στην Ελλάδα, αξιοποιήθηκαν τα δεδομένα ορισμένων εγχώριων αλλά και επίσημων Ευρωπαϊκών φορέων για την εργασία και την εκπαίδευση (ΕΛΣΤΑΤ, 2015· European Commission, 2013· Eurostat, 2015· EPHA Report, 2014). Ωστόσο, στο σημείο αυτό θα πρέπει να

τονίσουμε, ότι εντοπίστηκε μονάχα μία ερευνητική προσπάθεια, που να εξετάζει τις ψυχο-κοινωνικές διαστάσεις της ανεργίας και της επισφαλούς εργασίας για τους νέους (ηλικίας άνω των 25 ετών) στην Ελλάδα (Chatzopoulou, Vlachvei & Monovasilis, 2015). [π.β., Πίνακας 7].

Πίνακας 7 ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΑΝΕΡΓΙΑ				
ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
«Έρευνα Εργατικού Δυναμικού»	Ελληνική Στατιστική Αρχή (2015)	Ποσοτική έρευνα και στατιστική ανάλυση εθνικών δεδομένων	Not Education, Employment or Training «NEET» 26,1% (1 στους 5 νέους) για το έτος 2015, 1.211.507 άνεργοι και 3.368.392 οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός για το έτος 2015 στην Ελλάδα	http://www.statistics.gr/el/statistics?p_p_id=document_s_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN&p_p_lifecycle=2&p_p_state=normal&p_mode=view&p_cacheability=cacheLevelPage&p_col_id=column-2&p_col_count=4&p_col_pos=1&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_javax.faces.resource=document&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_ln=downloadResources&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_documentID=180024&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_locale=el
«Employee's Motivation and Satisfaction in Light of Economic Recession: Evidence of Grevena Prefecture-Greece»	Technological Educational Institute of West Macedonia, Dept. of International Trade	Ποσοτική έρευνα και στατιστική ανάλυση ερωτηματολογίων, που διανεμήθηκαν σε 85 υπαλλήλους T.A 25-55 ετών	Δυσανάλογη επιρροή των νεοεισερχόμενων νέων στην εργασία, επικράτηση των επισφαλών και ευέλικτων μορφών εργασίας, αίσθηση εγκλωβισμού και αδικίας εκ μέρους των νέων, δυσπιστία απέναντι στο πολιτικό σύστημα	http://dx.doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00633-4

VIII) Μετανάστευση

Μία από τις πιο άμεσες επιπτώσεις της τρέχουσας οικονομικής κρίσης, ως το αποτέλεσμα της εκτόξευσης των επιπέδων της ανεργίας και της εξαθλίωσης ορισμένων ομάδων του πληθυσμού στην Ευρώπη, είναι η μετανάστευση. Το ενδεχόμενο της μεταναστευτικής προοπτικής των νεαρών ενηλίκων στην Ελλάδα συζητήθηκε έμμεσα

από αρκετές ομάδες ερευνητών (Anagnostopoulou et al., 2014· Frangos et al., 2012· Tsekeris, Pinguli & Georga, 2015). Ωστόσο, αξίζει να αναφερθεί, ότι η πλειονότητα των ερευνητικών δεδομένων, σχετικά με την άνοδο του μεταναστευτικού κύματος της «νέας γενιάς», κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης, προήλθαν ως επί το πλείστον από διεθνείς και ευρωπαϊκές πηγές ενημέρωσης (European Commission Report, 2012· Endeavor Report, 2015). Παράλληλα, θα πρέπει να τονίσουμε, ότι από το σύνολο των επιστημονικών τεκμηρίων, που αξιοποιήθηκαν στην παρούσα μετα-ανάλυση, μία μονάχα αναλυτική συγκριτική μελέτη κατάφερε να συνδέσει την εφαρμογή των συνιστώμενων Ευρωπαϊκών πολιτικών λιτότητας με τις ψυχο-κοινωνικές προεκτάσεις της μεταναστευτικής διαδικασίας για τους νεαρούς ενήλικες στην Ελλάδα (Malkoutzis, 2011) [π.β., Πίνακας 8].

Πίνακας 8 ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ				
ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
«Young Greeks and the Crisis: The Danger of Losing a Generation»	Τομέας Πολιτικής και Οικονομικής Ανάλυσης	Βιβλιογραφική ανασκόπηση και αναφορά εμπειρικών δεδομένων	Ενδεικτική αύξηση της ενδο-εθνικής και διαπολιτισμικής μετανάστευσης Περισσότεροι από 200.000 νέοι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης έχουν εγκαταλείψει την Ελλάδα (37,5% 25-34 ετών)	http://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/08465.pdf

VIV) Πώς Αντιλαμβάνονται τα Παιδιά, οι Έφηβοι και οι Νέοι το Παρόν και το Μέλλον τους;

Ένας ικανοποιητικός αριθμός μελετητών, αποπειράθηκε να προσεγγίσει με τη χρήση ποσοτικών αλλά και ποιοτικών μεθόδων έρευνας, τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά, οι έφηβοι και οι νεαροί ενήλικες στην Ελλάδα αντιλαμβάνονται το παρόν και το μέλλον τους, εν όψει της κοινωνικο-οικονομικής και ανθρωπιστικής κρίσης στη χώρα. Πιο συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν συνολικά 3 (τρεις) ποιοτικές επιστημονικές μελέτες, οι οποίες και θέλησαν να διερευνήσουν, τον τρόπο με τον οποίο η τρέχουσα οικονομική κρίση καταφέρει να διαποτίσει τα άμεσα βιώματα και τη μελλοντική σκοποθεσία των παιδιών και των εφήβων στην Ελλάδα. Η πρώτη και πιο πρόσφατη μελέτη έλαβε χώρα με τη μορφή συνεντεύξεων και στοχευμένων ομάδων εστίασης (Hatzichristou, Issari & Yfanti, 2016). Οι επόμενες 2 (δύο) μελέτες, με παρόμοιο σκεπτικό, επέτρεψαν στα παιδιά και στους εφήβους συμμετέχοντες να αποδώσουν δημιουργικά τις προσωπικές αντιλήψεις και τα βιώματα τους εν όψει της οικονομικής κρίσης, κυρίως μέσα από τη

χρήση διαφόρων μορφών τέχνης (ζωγραφική, θέατρο, σκηνοθεσία βίντεο) (Burgi-Golub & Soumara, 2015· Dafermos, Triliva & Varvantakis, 2015). Ολοκληρώνοντας, ο αντίκτυπος της οικονομικής κρίσης στην ποιότητα ζωής και στο όραμα των νεαρών ενηλίκων (ηλικίας 18 έως 30 ετών) από την Ελλάδα, έγινε αντικείμενο μελέτης από 3 (τρεις) ομάδες ερευνητών, οι οποίοι χρησιμοποίησαν κυρίως ποσοτικές μεθόδους έρευνας (Anagnostopoulou et al., 2014· Frangos, Frangos, Sotiropoulos, Orfanos, Toudas & Gkika, 2012· Tsekeris, Pinguli & Georga, 2015) [π.β., Πίνακας 9].

Πίνακας 9 ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ: ΠΩΣ ΑΝΤΙΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΙ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ, ΟΙ ΕΦΗΒΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΟΙ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΟΥΣ;				
ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΦΟΡΕΩΝ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΒΑΣΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
«Psychological well-being among Greek children and adolescents well-being in children and adolescents»	Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Ψυχολογίας ΕΚΠΑ	Ποιοτική έρευνα με τη χρήση συνεντεύξεων και ομάδων εστίασης σε 25 μαθητές 6-12 ετών και σε 23 μαθητές 13-17 ετών	Άσκηση έντονης πίεσης από την αξία της «ακαδημαϊκής αριστείας», μειωμένος ελεύθερος χρόνος, αναζήτηση περισσότερης στήριξης από το εκπαιδευτικό και οικογενειακό σύστημα, απογοήτευση από τους πολιτικούς, φόβος για το μέλλον, μεταναστευτικές προοπτικές	http://dx.doi.org/10.1007/978-1-4939-2833-0_5
«What do children say about the humanitarian crisis in Greece?»	CNRS, CESSP - Paris I University & Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Ροδόπης	Ποιοτική έρευνα δράσης με τη χρήση της τέχνης (θέατρο και ζωγραφική) σε παιδιά 10 & 12 ετών & ανοιχτές συνεντεύξεις με καθηγητές και διευθυντές σχολείων	Στέρηση υλικών αγαθών (παιχνίδια, φαγητό), άγχος για το μειωμένο οικογενειακό προϋπολογισμό, άμεση σύνδεση της κρίσης με την κοινωνική ψυχική υγεία, απόδοση πολιτικών ευθυνών, ανάδειξη των ηθικών αξιών της φιλανθρωπίας και της αλληλεγγύης ως αντίδοτο	https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01192826/document
«YouTube, young people, and the socioeconomic crises in Greece»	Τμήμα Ψυχολογίας Παν/μίου Κρήτης & School of Education and Social Work University of Sussex, UK	Ποιοτική έρευνα με τη χρήση της θεματικής ανάλυσης δημιουργημάτων νέων (5 video για την οικονομική κρίση, που έλαβαν χώρα το διάστημα 2008-2012)	Οι νέοι χρησιμοποιούν την τέχνη ως πολιτισμικό – αναπτυξιακό εργαλείο, προκειμένου να κινητοποιήσουν τον κόσμο και να επιφέρουν την κοινωνική αλλαγή – Καταδικάζουν το πολιτικό & εκπαιδευτικό σύστημα – Η οικονομική κρίση προκαλεί «αναπτυξιακά κενά», που τους εμποδίζουν να ονειρευτούν έναν καλύτερο κόσμο	http://dx.doi.org/10.1080/1369118X.2014.953564
«Exploration of nursing students' views about the economic crisis in Greece»	Προπτυχιακοί & Μεταπτυχιακοί Φοιτητές Νοσηλευτικής Σχολής, Τ.Ε.Ι Αθήνας	Ποσοτική έρευνα και στατιστική ανάλυση των ερωτηματολογίων 450 φοιτητών του Τ.Ε.Ι Αθηνών, ηλικίας 18 έως 25 ετών	Το 46% θεωρεί ότι η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει «αρκετά» τη ζωή τους (σε υλικό επίπεδο), ενώ το 88% δηλώνει, ότι η κρίση έχει επηρεάσει την ποιότητα της εκπαίδευσης που λαμβάνουν, δεν αποκλείουν το ενδεχόμενο της μετανάστευσης	http://hypatia.teiath.gr/xmlui/bitstream/handle/11400/1478/814.pdf?sequence=1

<p>«<i>The Effects of the Greek Economic Crisis on Eating Habits and Psychological Attitudes of Young People : A Sample Survey among Greek University Students</i>»</p>	<p>Διεπιστημονική Συνεργασία Διδακτορικών Ερευνητών από Α.Ε.Ι & Τ.Ε.Ι Οικονομικών Επιστημών στην Ελλάδα & Dept. of Medicine, University College London</p>	<p>Ποσοτική έρευνα και στατιστική ανάλυση ερωτηματολογίων αυτο-αναφοράς, όπως αυτά διανεμήθηκαν σε 1.350 φοιτητές Τ.Ε.Ι της χώρας (Αθηνών και επαρχίας) με Μ.Ο ηλικίας τα 23,4 έτη</p>	<p>Μείωση των εξόδων βιοπορισμού (διατροφή, ένδυση, στέγαση, ψυχαγωγία), υποβάθμιση των συστημάτων υγείας, εκπαίδευσης και πρόνοιας, απώλεια της εμπιστοσύνης απέναντι στο πολιτικό σύστημα, μηδενιστική προσέγγιση της πραγματικότητας, ασαφής σκοποθεσία, χαμηλή αυτοπεποίθηση, αβεβαιότητα για το μέλλον</p>	<p>http://www.iaeng.org/publication/WCE2012/WCE2012_pp485-489.pdf</p>
<p>«<i>Young People 's Perception of Economic Crisis in Contemporary Greece : A Social Psychological Pilot Study</i>»</p>	<p>Aegean Research Centre for Greek Society</p>	<p>Ποσοτική έρευνα και στατιστική ανάλυση ερωτηματολογίων αυτο-αναφοράς, όπως αυτά διανεμήθηκαν σε 253 νέους ηλικίας 18 έως 30 ετών μέσω ίντερνετ</p>	<p>Οικονομική εξάρτηση των νέων από την οικογένεια λόγω ανεργίας, Ηθική δέσμευση απέναντι στην οικογένεια και στην πολιτεία που ελαχιστοποιεί το ενδεχόμενο της μετανάστευσης, Ανάδειξη των ηθικών αξιών της αλληλεγγύης, της συλλογικότητας και του εθελοντισμού ως αντίδοτο</p>	<p>http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/39808419/eliamep_%CE%95%CF%81%CE%B5%CF%85%CE%BD%CE%B7%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CE%9A%CE%B5%CE%AF%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%BF_19.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJ56TQJRTWSMTNPEA&Expires=1480259838&Signature=D%20XH7l6wYHl7PvaZ5twe%20j0GvOQ7Q%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DYoung_Peoples_Perception_of_Economic_Crisis.pdf</p>

Ολοκληρώνοντας την παρούσα ενότητα, οφείλουμε να αναφέρουμε, ότι οι επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης στη συνολική υγεία των παιδιών και των νέων σε ολόκληρο τον κόσμο, φαίνεται πως παραμένουν ακόμη ασαφής. Για παράδειγμα, σε πλουσιότερες χώρες, όπως είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες, τα αποτελέσματα της κρίσης στην υγεία και την εκπαίδευση των παιδιών μοιάζουν να δρουν «αντικυκλικά», δηλαδή τα συστήματα αυτά έχουν παρουσιάσει βελτίωση κατά τη διάρκεια της ύφεσης. Όμως, σε φτωχότερες χώρες, όπως είναι η Αφρική και η Ασία, η οικονομική κρίση ασκεί «προκυκλικές» επιδράσεις, δηλαδή στις χώρες αυτές παρουσιάζονται αυξημένα ποσοστά βρεφικής θνησιμότητας, εντείνονται τα κρούσματα υποσιτισμού στο γενικό πληθυσμό, ενώ το εκπαιδευτικό σύστημα τείνει να εγκαταλείπεται από όλο και μεγαλύτερο αριθμό παιδιών. Σε χώρες μεσαίου εισοδήματος, όπως είναι η Λατινική Αμερική, η εικόνα είναι πιο σύνθετη, διότι ενώ τα γενικά επίπεδα της υγείας τείνουν να χειροτερεύουν, το εκπαιδευτικό σύστημα αρχίζει να αναβαθμίζεται. Στην περίπτωση της Ελλάδας, ο «αντικυκλικός» ή / και «προκυκλικός» χαρακτήρας της οικονομικής ύφεσης, δεν έχει ακόμα αποσαφηνιστεί.

Παρ' όλα ταύτα, καθίσταται σαφές, ότι ένα δυναμικό σύνολο ερευνητικών φορέων από την Ελλάδα και το εξωτερικό, προσπάθησε να αναδείξει ορισμένες από τις

πιο κρίσιμες επιπτώσεις της τρέχουσας κοινωνικο-οικονομικής ύφεσης στη συνολική ανάπτυξη των παιδιών, των εφήβων και των νεαρών ενηλίκων στην Ελλάδα. Η διεπιστημονική σύνδεση και ο αναστοχασμός των δεδομένων αυτών, δύναται να μας προσφέρει αρκετά αξιόλογες κατευθύνσεις, με σκοπό την άμεση χάραξη πολιτικών, οι οποίες να προστατεύουν ουσιαστικά τα αναπτυξιακά δικαιώματα των πιο ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού.

Συζήτηση και Προοπτικές για Μελλοντική Έρευνα

Στόχος της παρούσας εργασίας, ήταν να παρέχει μια όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη επισκόπηση των επιπτώσεων της τρέχουσας χρηματοπιστωτικής κρίσης και των συνακόλουθων Ευρωπαϊκών πολιτικών λιτότητας, στην ψυχική και σωματική ανάπτυξη των παιδιών (ηλικίας 6 έως 11 ετών), των εφήβων (ηλικίας 12 έως 18 ετών) και των νεαρών ενηλίκων (ηλικίας 19-30 ετών) στην Ελλάδα. Η ιδιαιτερότητα της παρούσας μελέτης έγκειται στο γεγονός, ότι περιλαμβάνει και αναλύει συγκριτικά όλες τις διαθέσιμες ερευνητικές επιστημονικές πηγές, οι οποίες διεξήχθησαν για τα δεδομένα της Ελληνικής κοινωνίας, κατά τη διάρκεια των ετών 2008 έως 2015, δηλαδή τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια της εδραίωσης της οικονομικής ύφεσης στη χώρα. Για τους σκοπούς της παρούσας μετα-ανάλυσης, αξιοποιήθηκαν συνολικά 29 (είκοσι εννέα) εγχώριες επιστημονικές μελέτες και περισσότερες από 30 (τριάντα) εγκεκριμένες διεθνείς ερευνητικές πηγές.

Σε ένα πρώτο επίπεδο, οφείλουμε να τονίσουμε, ότι τα επίσημα ερευνητικά δεδομένα στο σύνολο τους, φάνηκε να αποδίδουν ιδιαίτερη έμφαση στον κλινικό (επιπολασμός της κατάθλιψης, των αγχωδών διαταραχών, των διαταραχών συμπεριφοράς, των συμπεριφορών αυτοκαταστροφής / αυτοκτονικότητας, καθώς και των εξαρτητικών συμπεριφορών) και μετρήσιμο (ποσοστά βρεφικής και μητρικής θνησιμότητας / υπογονιμότητας, αξιολόγηση του οικογενειακού, εκπαιδευτικού, κοινωνικού, πολιτικού και διαπροσωπικού πλαισίου ένταξης με τη μορφή ερωτηματολογίων, αξιολόγηση της υγείας και των διατροφικών συνηθειών με τη μορφή αυτο-αναφορών, μονοπώλιο στατιστικών δεδομένων για την ανεργία και τη μετανάστευση) αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης στην συνολική ανάπτυξη και την ευημερία των παιδιών, των εφήβων και των νέων στην Ελλάδα. Εναργέστερα, δεν

εντοπίστηκαν επαρκή ερευνητικά δεδομένα, αναφορικά με το προσωπικό και υπερατομικό νόημα, το οποίο αποδίδουν τα νέα παιδιά στην παρούσα κρισιακή συγκυρία.

Επιπλέον, παρά το γεγονός, ότι οι ερευνητές κατάφεραν να παρέχουν σαφείς ενδείξεις για τον τρόπο, με τον οποίο η οικονομική κρίση επηρεάζει αρκετές από τις διαστάσεις της καθημερινότητας των παιδιών, των εφήβων και των νεαρών ενηλίκων στην Ελλάδα, δεν φάνηκε να αποδίδεται το αναμενόμενο ενδιαφέρον στους μηχανισμούς, τους οποίους επιλέγουν οι νέοι προκειμένου να αντισταθούν στην επισφάλεια και στη ρευστότητα, που η κρίση επιφέρει, καθώς και στον τρόπο, με τον οποίο η τρέχουσα κοινωνικο-οικονομική συγκυρία επηρεάζει την προσωπική τους σκοποθεσία. *Ένα από τα βασικότερα συμπεράσματα λοιπόν, που προκύπτουν από την παρούσα μετα-ανάλυση, είναι, πως οι κοινωνικές επιστήμες τείνουν να λειτουργούν κυρίως «φωτογραφικά», καθώς επιμένουν στη λεπτομερή καταγραφή του αντικτύπου της οικονομικής κρίσης στις ζωές των νέων ανθρώπων, ενώ στην ουσία αδυνατούν να αναδειξουν νέες διεξόδους, μέσω των οποίων, οι νέοι άνθρωποι θα μπορούσαν να αντισταθούν στη ρευστότητα, που η κρίση επιφέρει.*

Στο επίπεδο αυτό, οφείλουμε να αναφέρουμε, ότι παρά το γεγονός, πως η πλειονότητα των επιστημονικών τεκμηρίων, που συμπεριλήφθηκαν στην παρούσα μετα-ανάλυση, διέθετε ποσοτικό ερευνητικό προσανατολισμό (24 ποσοτικές έναντι 5 ποσοτικών μελετών), καμία από τις αναλυθείσες μελέτες δεν διέθετε τις απαραίτητες προδιαγραφές, προκειμένου να καταφέρει να αποδώσει αιτιώδεις σχέσεις, ανάμεσα στην τρέχουσα συγκυρία της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης και στον εκτοπισμό διαφόρων διαστάσεων της παιδικής και εφηβικής ανάπτυξης. *Στο σημείο αυτό, γίνεται κατανοητό, πως ίσως οι ερευνητές να μην διαθέτουν τα απαραίτητα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία για την κατανόηση της συνθετότητας του φαινομένου της κρίσης, και επομένως, γι' αυτό το λόγο, να αποτυγχάνουν να δημιουργήσουν ένα διάυλο διαφυγής για τους απλούς ανθρώπους.* Για τους παραπάνω λόγους λοιπόν, θα αποδεικνύονταν ιδιαίτερα χρήσιμο, εάν σε επιστημολογικό επίπεδο, οι νέοι ερευνητές να προσπαθούσαν να αμβλύνουν την αναπαραγωγή περαιτέρω ποσοτικών δεδομένων και την ανασύνθεση νέων θεωρητικών μοντέλων, και εστίαζαν την προσοχή τους στην αξιοποίηση της ευρηματικότητας των ήδη υπαρχόντων θεωρητικών προσεγγίσεων, οι οποίες και δημιουργήθηκαν, με αφορμή τις παγκόσμιες κοινωνικές «κρίσεις».

Επίσης, αξίζει να αναφερθεί, ότι κατά τη διάρκεια της σύνθεσης της παρούσας μετα-ανάλυσης, παρατηρήθηκε αναντιστοιχία της επιστημονικής έρευνας με τις ιστορικές προκλήσεις, που διανύει σήμερα η Ελλάδα, αλλά και ολόκληρη η σύγχρονη Ευρώπη. Γι' αυτό το λόγο, θα αποδεικνύονταν αρκετά ωφέλιμο, εάν οι μελλοντικοί ερευνητές εστίαζαν το ενδιαφέρον τους στην κριτική διασύνδεση, ανάμεσα στο πλαίσιο εμφάνισης της κρίσης για τη σύγχρονη Ελλάδα (ποια ήταν η κοινωνικο-οικονομική και ιστορική κατάσταση της χώρας πριν την εμφάνιση της κρίσης;), στην εφαρμογή συγκεκριμένων πολιτικών λιτότητας, και στον καθορισμό του επακριβούς αναπτυξιακού κόστους του πολιτισμικού – ιστορικού αυτού πλαισίου, για τις πιο ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών των εφήβων και των νεαρών ενηλίκων. Συγχρόνως, απαιτείται περαιτέρω έρευνα, προκειμένου να καθοριστούν οι αναπτυξιακοί μηχανισμοί, μέσω των οποίων η οικονομική κρίση πρωτίστως λειτουργεί, και εν τέλει καταφέρει να διαταράσσει την ψυχική και σωματική ευημερία των ατόμων αυτών.

Επιπλέον, οι ανερχόμενοι ερευνητές θα πρέπει να επικεντρωθούν στην ανάλυση των υποομάδων, που πλήττονται περισσότερο από την οικονομική κρίση (μονογονεϊκές οικογένειες, παιδιά που μαστιζονται από τη φτώχεια, άνεργοι νέοι και νεαρά άτομα με αναπηρία). Ιδιαίτερη έμφαση επίσης, θα πρέπει να δοθεί στον εντοπισμό του πραγματικού αριθμού των παιδιών στην Ελλάδα, που ζουν στα όρια ή / και σε συνθήκες της φτώχειας, καθώς και στον βαθμό, στον οποίο το δικαίωμα της προσβασιμότητας τους στην υγεία και στην εκπαίδευση καταπατάται. Συγχρόνως, κρίνεται επίσης αναγκαίο, να μελετηθεί η επιδημιολογία των παραγόντων «ανθεκτικότητας», προκειμένου να καταστούν σαφείς οι παράμετροι, που αμβλύνουν τον αρνητικό αντίκτυπο της ύφεσης για τα παιδιά, τους εφήβους και τους νέους, συμπεριλαμβανομένου οικογενειακού και εκπαιδευτικού πλαισίου, καθώς και των πολιτικών κοινωνικής προστασίας.

Οφείλουμε επίσης να αναφέρουμε στο σημείο αυτό, ότι οι μέχρι σήμερα στοχευμένες παρεμβάσεις των φορέων κοινωνικής προστασίας έχουν προσφέρει αρκετά σημαντική, αλλά όχι την αναμενόμενη αξία, στις προσπάθειες περιορισμού των διακρίσεων, της φτώχειας, και του κοινωνικού αποκλεισμού των παιδιών, των εφήβων και των νέων. Πιο συγκεκριμένα, ενώ έχει επιτευχθεί, έως ένα βαθμό, η συλλογή δεδομένων, σχετικά με το είδος των κοινωνικών ανισοτήτων, με τις οποίες τα παιδιά

και οι έφηβοι σε ολόκληρο τον κόσμο έρχονται αντιμέτωποι καθημερινά, δεν υπάρχει επαρκής γνώση των μηχανισμών, μέσω των οποίων οι ανισότητες αυτές διασπείρονται, εγκαθίστανται, και εν τέλει καταφέρουν να διαβρώνουν τον κοινωνικό ιστό. Στο σημείο αυτό, γίνεται αντιληπτό, ότι ενδεχομένως η ίδια η κοινωνική επιστήμη να διανύει μία περίοδο «κρίσης», η οποία να μην της επιτρέπει να αποτυπώσει με σαφήνεια τον ουσιαστικό αντίκτυπο της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα στις ζωές των νέων ανθρώπων.

Μάλιστα, όσον αφορά τα δεδομένα της Ελληνικής κοινωνίας, γίνεται κατανοητό, ότι οι εγχώριοι μελετητές πιθανότατα δεν διαθέτουν επαρκή ερευνητικά δεδομένα για την ποιότητα ζωής των παιδιών, των εφήβων και των νέων, πριν από την εμφάνιση της οικονομικής κρίσης στη χώρα, και γι' αυτό το λόγο, περιορίζονται στη λειτουργικότητα ορισμένων «συσχετίσεων» μεταξύ συγκεκριμένων μεταβλητών. Το γεγονός αυτό, ενδεχομένως να μας παρέχει ορισμένες χρήσιμες ενδείξεις, αναφορικά με τον λαθεμένο προσανατολισμό των «προτεραιοτήτων», που διαθέτει ανά τους αιώνες η Ελληνική κοινωνία. Μολαταύτα, καθίσταται σαφές, ότι επειδή οι σύγχρονες κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές στη χώρα, λόγω της τρέχουσας ύφεσης, είναι ταχείες, τα αποτελέσματα αυτών των πρακτικών στο γενικό πληθυσμό ενδέχεται να διανύουν περιόδους «λανθάνουσας κατάστασης» και επομένως αναμένεται να χρειαστούν δεκαετίες επιστημονικής έρευνας, έτσι ώστε οι διαστάσεις αυτές να γίνουν πλήρως εμφανείς και κατανοητές. Σε κάθε περίπτωση, τα οι παιδιά δεν θα πρέπει να αποτελούν μονάχα αντικείμενο ενδιαφέροντος και παρατήρησης. Κάθε χώρα θα πρέπει να τοποθετήσει την ευημερία των παιδιών στην κορυφή των απαιτήσεων της, σε περιόδους ύφεσης. Τέτοιου είδους διεκδικήσεις, δεν αποτελούν μονάχα ηθική υποχρέωση απέναντι στα παιδιά, αλλά κοινό στόχο προς το συμφέρον όλων των κοινωνιών.

Συμπεράσματα

Με τη βοήθεια της μετα-ανάλυσης καταφέραμε να αναδείξουμε με συνολικό τρόπο τον βιο-ψυχο-κοινωνικό αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης για την «νέα γενιά» των Ελλήνων. Πιο συγκεκριμένα, το καθεστώς της οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα φαίνεται πως δρα πολυ-παραγοντικά και πως δύναται να επηρεάσει όλους τους τομείς της ζωής και της ανάπτυξης της προσωπικότητας των παιδιών, των εφήβων και των νέων. Σε ένα πρώτο επίπεδο, τα νέα παιδιά υφίστανται τον αντίκτυπο της οικονομικής

κρίσης μέσα από τις υλικές στερήσεις εντός και εκτός της οικογένειας, γεγονός που επηρεάζει αναπόφευκτα τη σωματική και ψυχική τους ευημερία. Η αίσθηση της ύφεσης επεκτείνεται στο πεδίο των οικογενειακών και των διαπροσωπικών σχέσεων, με αποτέλεσμα τα παιδιά και οι νέοι να αναζητούν λύσεις και στήριξη από το υπό κατάρρευση εκπαιδευτικό σύστημα. Ωστόσο, τόσο η "πολιορκούμενη" οικογένεια και το αλλοτριωμένο εκπαιδευτικό σύστημα, όσο και το κατακερματισμένο πολιτικό κατεστημένο, αδυνατούν να παρέχουν στα παιδιά τα απαραίτητα κοινωνικά ψυχικά εφόδια και πρότυπα, έτσι ώστε να καταφέρουν να ονειρευτούν έναν καλύτερο κόσμο. Μολονότι, οι ηθικές αξίες της συνεργασίας και της αλληλεγγύης, φαίνεται να μπορούν να επιδράσουν στα όνειρα πολλών νέων, η συνεχιζόμενη και αλληπάλλληλη εφαρμογή επιπρόσθετων μέτρων λιτότητας καταλήγει να εντείνει την ανεργία, τη φτώχεια, και την ανέχεια, δημιουργώντας στους νέους μία αίσθηση εγκατάλειψης και αβοηθησίας. Σταδιακά, για πολλούς νέους το ενδεχόμενο της μετανάστευσης αρχίζει να φαίνεται ως το μοναδικό μέσο "απόδρασης" από αυτή τη σκληρή πραγματικότητα.

Καταλήγοντας, θα θέλαμε να τονίσουμε, ότι οι μελλοντικοί ερευνητές θα πρέπει να μην αρκεστούν στην "φωτογραφική" απεικόνιση της σημερινής κατάστασης αλλά να εστιαστούν στην ανάδειξη του φάσματος των δυνατοτήτων αντίστασης και των προοπτικών κοινωνικής αλλαγής. Αυτό είναι αναγκαίο για να αποφευχθεί η μοιρολατρία και η αποδοχή του νεοφιλελεύθερου δόγματος TINA (There is not Alternative).

Βιβλιογραφία

- Anagnostopoulos, D. C., & Soumaki, E. (2013). The state of child and adolescent psychiatry in Greece during the international financial crisis: A brief report. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 22(2), 131–134.
- Boyden, J., & Dercon, S. (2012). *Child Development and Economic Development: Lessons and Future Challenges*. Oxford: Young Lives Policy Paper.
- Brouzos, A., Vassilopoulos, S., Korfiati, A., & Baourda, V. (2015). Secondary School Students' Perceptions of Their Counselling Needs in an Era of Global Financial Crisis: An Exploratory Study in Greece. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 37, 168–178.

- Burgi-Golub, N., & Soumara, G. (2015). What do children say about the humanitarian crisis in Greece? *Tepsis Paper*, 7, 1-8.
- Chatzopoulou, M., Vlachvei, A., & Monovasilis, T. (2015). Employee's Motivation and Satisfaction in Light of Economic Recession: Evidence of Grevena Prefecture-Greece. *Procedia Economics and Finance*, 24, 136–145.
- Dalma, A., Kastorini, C. M., Zota, D., Veloudaki, A., Petralias, A., Yannakouli, M., et al. (2016). Perceptions of parents and children, participating in a school-based feeding programme in disadvantaged areas in Greece: A qualitative study. *Child: Care, Health and Development*, 42(2), 267–277.
- Ελληνική Στατιστική Αρχή. (2016a). Έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών, 2015: Κίνδυνος φτώχειας. Ανακτήθηκε στις 24 Σεπτεμβρίου του 2015, από <http://www.statistics.gr/documents/20181/f5f875ea-5cc8-4901-8ce4-6d98b30c6ec0>
- Ελληνική Στατιστική Αρχή. (2016b). Έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών, 2015: Υλική Στέρηση και Συνθήκες Διαβίωσης. Ανακτήθηκε στις 24 Σεπτεμβρίου του 2015, από <http://www.statistics.gr/documents/20181/7c48422a-1c0b-441f-8c98-8cdb96f67199>
- Ελληνική Στατιστική Αρχή. (2015). Έρευνα Εργατικού Δυναμικού. Ανακτήθηκε στις 17 Μαρτίου του 2015, από <http://www.statistics.gr/el/statistics/pop>
- European Public Health Alliance. (2014). Growing up in the unhappy shadow of the economic crisis: Mental health and well-being of the European child and adolescent population. Ανακτήθηκε στις 20 Ιουνίου του 2016, από <https://consaludmental.org/publicaciones/MentalHealthWellBeingChildCrisis.pdf>
- Eurostat News Release. (2016, August 11). Education, employment, both or neither? What are young people doing in the EU? *Eurostat Press Office*. Ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου του 2016, από <http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-press-releases/-/3-11082016-AP-EN.pdf>
- Eurostat News Release. (2015, October 16). The risk of poverty or social exclusion affected 1 in 4 persons in the EU in 2014. *Eurostat Press Office*. Ανακτήθηκε

στις 20 Δεκεμβρίου του 2016, από <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7034688/3-16102015-CP-EN.pdf>

- Frangos, C. C., Frangos, C. C., Sotiropoulos, I., Orfanos, V., Toudas, K., & Gkika, E. (2012). The Effects of the Greek Economic Crisis on Eating Habits and Psychological Attitudes of Young People: A Sample Survey among Greek University Students. *Proceedings of the World Congress on Engineering, 1*, 4–8.
- Gunlaugsson, G. (2016). Child health in times of austerity as a result of the economic crisis that started in 2008. *Acta Paediatrica, 105*(2), 125–126.
- Kanellopoulos, A., Tsiantis, A., Tsiantis, J., Beratis, I., Sygelakis, E., Stamati, G. D., et al. (2014). EPA-1642 – Parental unemployment and post-traumatic stress disorder symptoms. a study through the fog of greek financial crisis. *European Psychiatry, 29*, 1.
- Kentikelenis, A., Karanikolos, M., Reeves, A., McKee, M. & Stuckler, D. (2014). Greece's Health Crisis: From Austerity to Denialism. *The Lancet, 383*, 748-753.
- Kim, P., Evans, G. W., Angstadt, M., Ho, S. S., Sripada, C. S., Swain, J. E., et al. (2013). Effects of childhood poverty and chronic stress on emotion regulatory brain function in adulthood. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 110*(46), 18442–18447.
- Kleanthous, K., Dermitzaki, E., Papadimitriou, D. T., Papaevangelou, V., & Papadimitriou, A. (2016). Overweight and obesity decreased in Greek schoolchildren from 2009 to 2012 during the early phase of the economic crisis. *Acta Paediatrica, International Journal of Paediatrics, 105*(2), 200–205.
- Kokkevi, A., Stavrou, M., Kanavou, E., & Fotiou, A. (2014). The Repercussions of the Economic Recession in Greece on Adolescents and their Families. Innocenti Working Paper No.2014-07, UNICEF Office of Research, Florence. Ανακτήθηκε στις 21 Δεκεμβρίου 2016 από https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/07_greek_layout.pdf
- Kolaitis, G., & Giannakopoulos, G. (2015). Greek financial crisis and child mental health. *The Lancet, 386*(9991), 335. Ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου 2016 από [http://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(15\)61402-](http://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(15)61402-)

7/fulltext

- Kotzamanis, B., Kostaki, A., Baltas, P. (2015). Recent Economic Crisis and Fertility in Greece. *European Journal of Economics and Business Studies*, 3(1), 154-171
- Lazaratou, H., Stavropoulos, V., Charbilas, D., Soldatou, A., & Dikeos, D. (2015). Self-esteem of Greek adolescents: Changes in a decade of socio-economic hardship. *Adolescent Psychiatry*, 5(1), 3–11.
- Luby, J. L. (2015). Poverty' s Most Insidious Damage: The Developing Brain. *JAMA Pediatrics*, 169(6), 810–811.
- Malkoutzis, N. (2011). Young Greeks and the Crisis: The Danger of Losing a Generation. *International Policy Analysis*. Friedrich-Ebert Stiftung. Ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου του 2016 από. <http://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/08465.pdf>
- Rachiotis, G., Stuckler, D., McKee, M., & Hadjichristodoulou, C. (2015). What has happened to suicides during the Greek economic crisis? Findings from an ecological study of suicides and their determinants (2003-2012). *BMJ Open*, 5(3), 1-6. doi:10.1136/bmjopen-2014-007295
- Sandstrom, H., & Huerta, S. (2013). *The Negative Effects of Instability on Child Development: A Research Synthesis*. Washington: Urban Institute. Ανακτήθηκε στις 20 Δεκεμβρίου του 2016, από <http://www.urban.org/sites/default/files/alfresco/publication-pdfs/412899-The-Negative-Effects-of-Instability-on-Child-Development-A-Research-Synthesis.PDF>
- Siomos, K., Floros, G., Makris, E., Christou, G., & Hadjulis, M. (2014). Internet addiction and psychopathology in a community before and during an economic crisis. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 23(3), 301–310.
- Triliva, S., Varvantakis, C., & Dafermos, M. (2015). YouTube, young people, and the socioeconomic crises in Greece. *Information, Communication & Society*, 18(4), 407-423.
- Vlachadis, N., Vrachnis, N., Ktenas, E., Vlachadi, M., & Kornarou, E. (2014). Mortality and the economic crisis in Greece. *Lancet*, 383(9918), 691.

**The Impact of the Economic Crisis in Mental and Physical
Development of Children, Adolescents and Young People in Greece: A
Critical Review and Meta-Analysis of Scientific Research Conducted
During the Period 2008 - 2015.**

Lamprini - Theodora Akalestou⁵

&

Manolis Dafermos⁶

Abstract

In the last five years, during the financial turmoil that began in the US in 2008, the Greek society is experiencing the most painful and multi-factorial crisis in the Greek history. To date, no scientific study has managed to holistically demonstrate the developmental impact of the ongoing recession to the "new generation" of Greeks. The aim of this meta-analysis, is (A) the aggregate review and the reflection on the impact of the economic crisis in the mental and physical development of children, adolescents and young people in Greece, and (B) the development of new theoretical and methodological framework for representatives of the social sciences and humanities, in order to overcome the "crisis", primarily at the epistemological level, as also at the social level. The uniqueness of this study lies in the fact that it both reviews and comparatively analyzes the academic literature related to the Greek society, covering the time period 2008 – 2015, which spans from the financial crisis starting point till to date. A systematic review of the available academic literature indicates that these vulnerable social groups are facing unprecedented developmental challenges, on a daily basis. The aforementioned observation places the "new generation" at the heart of an emerging social tragedy, while at the same time demonstrates the urgent need to raise awareness among the scientific communities worldwide.

Keywords: economic crisis, mental and physical development, children, adolescents and young people, Greece.

⁵ Psychologist, B.Sc., Dept. Psychology, University of Crete, e-mail: aka.lina@hotmail.com

⁶ Associate Professor, Dept. Psychology, University of Crete, e-mail: mdafermo@uoc.gr